

ЗВ'ЯЗОК ТЕРИТОРІАЛЬНОСТІ З АГРЕСИВНОЮ ПОВЕДІНКОЮ ТА ВІЙНОЮ В РАКУРСІ ЮРИДИЧНОЇ ЕТОЛОГІЇ

CONNECTION OF TERRITORIALITY WITH AGGRESSIVE BEHAVIOR AND WAR FROM THE PERSPECTIVE OF LEGAL ETHOLOGY

Скуріхін С.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри загальної теорії права та держави
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена обґрунтуванню наявності зв'язку територіальності, територіальної поведінки з агресією та війною з позиції юридичної етології.

Юридична етологія є новим напрямом у теоретичній юриспруденції. Вона намагається знайти точки дотику між біологічною та гуманітарною сферами з метою усвідомлення глибинних засад правової поведінки людини, що стимулюють її нормування та опосередковують процеси інституціоналізації суспільного життя.

У зв'язку з тим, що на території України відбувається збройний конфлікт, актуалізується вивчення питань, що пов'язані з війною та агресивною поведінкою. В статті територія розглядається не тільки як необхідний атрибут сучасної держави, але і як видова ознака великої кількості різних тварин, включаючи і людину. Територіальність об'єктивно пов'язана з необхідністю її захисту, а відповідно, з агресивною поведінкою. Більшість агресивних поведінкових реакцій у представників одного виду, пов'язана з ущільненням довкілля, тобто, з територією, як чинником, що забезпечує виживання. Для тварин агресія є засобом встановлення контролю за предметами задоволення потреб у межах певної території, наприклад їжею та помешканням. Крім того зазначається, що у місцях проживання територіальних тварин є «невидимий центр». При спробі оволодіти ним тварина захищає свою територію з ще більшою енергією і, як правило, здобуває перемогу.

Люди демонструють велику кількість патернів, що властиві іншим видам живих істот. У людському суспільстві територіальність, також є важливим фактором, що об'єднує, з одного боку, і причиною конфліктів з іншого.

В підсумку зроблено висновок, що територіальність є найважливішою ознакою багатьох живих істот, включаючи людину. Сучасний адміністративно-територіальний поділ не є виключно продуктом культурного розвитку суспільства, а має також біологічні підстави і пов'язаний із процесом еволюції людини. Війна, як найбільш організована форма агресії, є загальнолюдським і позачасовим явищем, і найчастіше саме територіальні претензії стають її основним джерелом. Територія та забезпечення її захисту сьогодні знаходять своє закріплення в основних нормативно-правових актах більшості держав світу, і юридична етологія дозволяє глибше проникнути в тканину цих нормативів.

Ключові слова: юридична етологія, територіальна поведінка, агресія, війна.

The article is devoted to substantiating the existence of a connection between territoriality and territorial behavior with aggression and war from the point of view of legal Ethology.

Legal Ethology is a new direction in theoretical jurisprudence. It tries to find common ground between the biological and humanitarian spheres in order to understand the deep foundations of human legal behavior that stimulate formation of legal norms and mediate the processes of institutionalization of public life.

Due to the fact that an armed conflict is taking place on the territory of Ukraine, the study of issues related to war and aggressive behavior is being updated. In the article, the territory is considered not only as a necessary attribute of the modern state, but also as a specific feature of a large number of different animals, including humans. Territoriality is objectively related to the need to protect it, and accordingly to aggressive behavior. Most aggressive behavioral reactions in representatives of the same species are associated with environmental compaction, that is, with the territory, as a factor that ensures survival. For animals, aggression is a means of establishing control over items of satisfaction within a certain territory, such as food and housing. In addition, it is noted that in the habitats of territorial animals there is an "invisible Center". When trying to master it, the animal defends its territory with even more energy and, as a rule, wins.

Humans exhibit a large number of patterns that are characteristic of other species of living things. In human society, territoriality is also an important unifying factor, on the one hand, and the cause of conflicts, on the other.

As a result, it is concluded that territoriality is the most important feature of many living beings, including humans. Modern administrative-territorial division is not only a product of the cultural development of society, but also has biological grounds and is associated with the process of human evolution. War as the most organized form of aggression is a universal and timeless phenomenon, and often it is territorial claims that become its main source. The territory and ensuring its protection are now enshrined in the main regulatory legal acts of most countries of the world, and legal Ethology allows us to penetrate deeper into the fabric of these norms.

Key words: legal ethology, territorial behavior, aggression, war.

Юридична етологія є новим напрямом у теоретичній юриспруденції. Її можна уявити як галузь знань про юридично значиму поведінку людини, яка, спираючись на біологічні засади, вивчає процеси формування правової поведінки людини в онто- і філогенезі, а також функції та фізіологічні механізми певних форм правової поведінки. Значна увага в рамках юридичної етології приділяється взаємодії біологічного і соціального у правовій поведінці людини [1, с. 36].

Слід зазначити, що у суспільних науках, зокрема у сфері юриспруденції, біологічна природа людини завжди відсувалася на другий план. Юридичному аналізу підлягали чинники, що відбивають його соціальну природу: нормування правової комунікації; правове регулювання поведінки; відповідність поведінки правовим приписам; питання правової соціалізації та ін. Вчені не звертають увагу на те, що в деяких випадках кореневі підстави поведінки людей, причини виникнення тих чи інших інститутів (у тому числі інституту

держави) закладені в «генетичних програмах», сформованих у процесі тривалого еволюційного розвитку людини як біологічної істоти – від пралюдини до сучасного виду *Homo sapiens sapiens*. Юридична етологія намагається знайти точки дотику між біологічною та гуманітарною сферами з метою усвідомлення глибинних засад правової поведінки людини, що стимулюють її нормування та опосередковують процеси інституціоналізації суспільного життя.

Сьогодні на території України відбувається збройний конфлікт, і юридична етологія дозволяє з певного ракурсу подивитись на окремі правові аспекти, пов'язані з таким явищем, як війна.

За допомогою етологічних конструкцій можна глибше усвідомити механізми функціонування збройних сил, ієрархічної побудови армії, нормування системи влади та підпорядкування серед військовослужбовців, агресії та агресивної поведінки, формування «ерзац спорідненості» між військово-

службовцями, як відображення ідеї «бойового братерства», закріплення у міжнародному гуманітарному праві норм, що передбачають захист жертв збройних конфліктів, механізм та причини дегуманізації (розлюднення) противника під час війни тощо. Однак у межах цього дослідження хотілося б зупинитися на питаннях територіальності, а також її зв'язку з війною та агресивною поведінкою.

Територіальну організацію людей так чи інакше вивчають усі суспільні науки. Наявність громадянства та проживання в межах території певної держави, символізує приналежність до конкретної культури, говорить про людину, як про носія групових цінностей та традицій, що сформовані протягом тривалого періоду часу, підкреслює зв'язок із одноплемінниками.

В юриспруденції державна територія розглядається як один з основних атрибутів (елементів, ознак) сучасної держави, поряд з державним народом та державною владою. Багато дефініцій держави починаються з тези про те, що це універсальна політико-територіальна організація населення [2, с. 81]. При цьому під територією розуміється частина географічного простору, з якою історично пов'язаний державний народ і яка визнана світовою спільнотою як територія його проживання та діяльності [3, с. 346]. У широкому сенсі, територія держави це не що інше, як формалізований консенсус щодо використання частини поверхні Землі на користь певної групи населення. У межах цієї території, населення об'єднане між собою у певну спільність за ознакою громадянства або підданства.

Територіальні кордони, їх цілісність та недоторканість забезпечуються укладанням відповідних міжнародних угод, прийняттям норм на внутрішньодержавному рівні. Зазвичай такі норми включені до нормативно-правових актів, що мають вищу юридичну силу. Наприклад, у Конституції України визначено, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою (Ст. 2), захист територіальної цілісності України є однією з найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу (Ст. 17), обов'язком громадян України (Ст. 65), територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території (Ст. 132).

Сьогодні існує безліч концепцій територіальної організації населення, відповідно, вибудовуються ідеології щодо забезпечення суверенності територій. Етологія також не стоїть осторонь цієї проблематики і, використовуючи власний інструментарій, пропонує додаткові обґрунтування.

Територіальність як властивість певних видів живих істот, так чи інакше, пов'язана з необхідністю її захисту, а відповідно з агресивною поведінкою.

На думку засновника соціобіології Едварда Осборна Вілсона, агресія є вродженою ознакою людини. Вродженість, при цьому, він визначає як вимірювану ймовірність того, що певна риса проявиться у конкретних зовнішніх умовах, а не абсолютну гарантію прояву особливості у будь-якому середовищі [4, с. 154–155]. Більшість агресивних поведінкових реакцій у представників одного виду, пов'язана з ущільненням довкілля, тобто, з територією, як чинником, що забезпечує виживання. Для тварин агресія є засобом встановлення контролю за предметами задоволення потреб у межах певної території, наприклад їжею та помешканням. Чим щільніша популяція, тим менше стає ресурсів, тим частіше тварини вдаються до загроз і безпосередніх атак [4, с. 159]. Через біологічну формулу територіальності можна, навіть, аргументувати ритуалізацію забезпечення захисту особистого простору та власності в людському суспільстві. Наприклад, соціолог Пер ван ден Берге наступним чином описував правила прийнятної поведінки у літніх резиденціях поблизу Сієтла: перш ніж увійти на чужу територію, людина має пройти ритуал ідентифікації, привітання та вибачення за занепокоєння; поріг будинку можна переступити лише після запрошення господаря будинку увійти; всередині будинку відвідувач обмежений межами вітальні, а в разі потреби від-

відати інші частини будинку (наприклад, ванну кімнату), він просить відповідного дозволу, і т.д. У юридичній сфері дані норми знаходять своє втілення у правових розпорядженнях типу, «кожному гарантується недоторканність житла» (Ст. 30 Конституції України), «право приватної власності є непорушним» (Ст.41 Конституції України).

Е. Вілсон у роботі «Про природу людини» назвав територіальність – одним із різновидів агресивної поведінки, яка захищає популяцію від «вибуху та зникнення» [4, с. 164]. Для територіальних тварин представник того ж виду, який порушує встановлені кордони, становить загрозу і може бути атакований. Таким чином, війну можна інтерпретувати як насильницьке порушення складної та дуже важливої системи територіальних табу, які дотримуються соціальними групами [4, с. 169].

Делімітація та подальша демаркація державних кордонів, тобто. їх легалізація у договорах та позначення на місцевості, відбуваються не довільно. В історичній ретроспективі визначення кордонів держави, найчастіше, було пов'язано з компактним проживанням сукупності людей, які спочатку були пов'язані між собою уявленням про родинні, групові стосунки, а пізніше об'єднані певними цінностями (мова, традиції, релігія тощо.). За наявності цих чинників значно полегшується процес комунікації між членами спільноти. У межах цієї територіальної організації найактивніше здійснюється вступ у шлюбно-сімейні відносини. Найближча територія до місця проживання індивіда тісно пов'язується у свідомості з місцем проживання його родичів. Поступово таке сприйняття поширюється на всю територію держави, об'єднуючи ерац спорідненістю всіх одноплемінників.

Згідно з еволюційною теорією, стратегічною метою будь-якої живої істоти є передача набору власних генів у спадок. Це можна зробити двома шляхами: по-перше, максимізуючи власне розмноження, і по-друге, допомагаючи родичам (особливо близьким) залишити нащадків. Тобто йдеться про так званий індивідуальний та родинний добір. У багатьох видів живих істот вибір того, з ким спілкуватись, а з ким конкурувати залежить насамперед від ступеня спорідненості. Тварини можуть залишатися байдужими до долі представників власного виду і навіть власної групи, але завжди відчужено захищають своє потомство, інколи ж навіть потомство кровних родичів. Чим ближче ступінь спорідненості, тим більше у відсотковому відношенні загальних генів. Наприклад, у кожного з нас 50% загальних генів із братами та сестрами. Математику спорідненості в іронічній формі висловив англійський генетик Джон Холдейн. Коли його запитали, чи він пожертвує своїм життям заради брата, він відповів: «Я з радістю покладу своє життя за двох братів або вісім кузенів» [5, с. 302–303]. Таким чином, ми отримуємо додаткові, біологічні обґрунтування формування згуртованості громадян держави для відбиття агресії, оскільки власний захист, захист своїх родичів та життєвого простору є найважливішою еволюційною стратегією.

Зазначеними факторами можна пояснити і більш завзятий опір при наблизенні ворога до місця (міста, будинку), де індивід мешкає або до його «малої батьківщини», де він народився і з великою ймовірністю, в якій знаходиться частина його кровної рідні. При цьому, негативне сприйняття противника збільшується в прогресії у випадку, якщо постраждав хтось із родичів.

Даний механізм сприйняття території та противника, який на неї посягає, властивий практично всім територіальним тваринам. Зазначається, що у місцях проживання таких тварин є «невидимий центр». При спробі оволодіти ним тварина захищає територію з ще більшою енергією і, як правило, здобуває перемогу [4, с. 165]. Певною мірою, у господаря території є перевага. Агресивність особини, яка порушила межі території, на думку В. Дольника, стримується заборонною, яку колись люди формулювали як «не побажай ні дома ближнього свого, ні дружини його...», а сучасні юристи називають недоторканність житла. «Дуже забавно

спостерігати, як сваряться два птахи, самці-сусіди, на межі своїх ділянок: по черзі програє той, хто залетить на ділянку іншого» [6, с. 113]. Один із засновників етології, нобелівський лауреат Конрад Лоренц зазначав, що з наближенням до центру житла, агресивність зростає в геометричній прогресії. Це зростання настільки велике, що компенсує всі відмінності за величиною і силою, які можуть зустрітися у дорослих статевозрілих особин одного й того ж виду. Якщо відомі центри ділянок двох конфліктуючих господарів, чи це птахи чи риби, то «виходячи з місця їх сутички можна напевно передбачити її результат: за інших рівних перемаже той, хто в даний момент знаходиться ближче до свого помешкання» [7, с. 62]. Цю асиметрію Р. Докінз відносить до так званої еволюційно стабільної стратегії [8, с. 72].

Вченими зазначається, що територіальні сутички поширені у царстві тварин серед птахів, риб, комах і навіть актиній. Не є винятком ссавці і сама людина.

Шимпанзе – найближчі родичі людини у світі живої природи. Вони ведуть груповий спосіб життя та ретельно захищають свою територію. Самці шимпанзе регулярно здійснюють спільне патрулювання кордонів спільноти. Ось як описує це знаменитий британський приматолог і етолог Джейн Гудолл: «Під час патрулювання шимпанзе намагаються триматися тісною групою і мандрують мовчки та обережно. Вони часто зупиняються, озирваючись і прислухаючись, а іноді залазять на високі дерева, де можуть просидіти годину і довше, вдивляючись у небезпечну область сусідньої спільноти. Тварини вкрай напружені і за будь-якого раптового звуку (чи то тріск сучка в підліску чи шелест листя) вискалюються і простягають руки, щоб торкнутися одне одного» [9, с. 504]. Очевидно, що шимпанзе чудово усвідомлюють небезпеку випадкової зустрічі із групою ворожих самців із сусідньої спільноти [9, с. 371]. Тому прагнення дотримуватися тиші в активних і галасливих, за своєю природою, шимпанзе є, мабуть, однією з найдивовижніших рис їхньої патрулюючої поведінки. Дж. Гудолл зазначає: «Шимпанзе намагаються не наступати на сухе листя і не зачіпати рослинність. Одного разу тварини не подавали жодних головних сигналів понад три години» [9, с. 504].

Усередині групи шимпанзе між самцями постійно відбувається конкурентна боротьба за домінування. Однак, наявність зовнішньої загрози є потужним фактором, що об'єднує. Франс де Вааль у своїй роботі «Політика у шимпанзе: влада і секс у приматів» писав: «психологія самців шимпанзе, сформована мільйонами років міжгрупових воєн у природних умовах, – це психологія одночасно конкуренції та компромісу. Яким би не був рівень конкуренції між ними, самці розраховують один на одного, коли доводиться мати справу із зовнішньою загрозою. Жоден самець не знає, коли йому знадобиться його найзалякніший ворог» [10, с. 136]. Вченими описуються «війни» між спільнотами шимпанзе, і найжорстокішими виявляються територіальні війни. Наприклад, механізована вирубка лісу в Габоні спричинила вимушене переселення груп шимпанзе на сусідні території, що дало початок масовій агресії. «Коли таке трапляється, ви по суті розпалюєте війну шимпанзе. Самці з спільноти, яка зазнала вторгнення, атакують порушників, і багато хто гине» [10, с. 136].

Люди демонструють велику кількість патернів, що власноруч шимпанзе, і можливо навіть, що наші мотиви не надто відмінні. Не дарма Франс де Вааль називав людей – приматами, що говорять [10, с. 230]. У людському суспільстві територіальність, також є важливим фактором, що об'єднує, з одного боку, і причиною конфліктів з іншого. За більшістю військових конфліктів стоїть етноцентризм, часто ірраціонально перебільшена відданість людей своєму роду та одноплемінникам. Ще первісні люди поділяли світ на дві цілком відчутні частини: будинок, село, рід, друзі, приручені тварини, відьми і далекий всесвіт сусідніх сіл, міжплеменних союзників, ворогів, диких тварин та привидів. Така елементарна топографія полегшує розрізнення ворогів, які можуть напасти та вбити, та друзів, які напасти не можуть. Контраст посилювався шляхом надання ворогам лякаючого і навіть нелюдського статусу [4, с. 169].

Сьогодні війн не стає менше. Для обґрунтування війни може бути висунуто будь-який привід. Але найважливішою причиною та метою більшості військових конфліктів залишаються територіальні розбіжності або контроль за ресурсами. Навіть неміжнародні конфлікти можуть мати глибинні територіальні підстави. Як приклад можна навести геноцид 1994-го року в Руанді, в результаті якого за три місяці представниками племені хуту було знищено близько восьмиста тисяч людей, які належали переважно до народності тутсі. Цей конфлікт можна розглядати з погляду кризи політичної влади, маніпуляції свідомістю населення через засоби масової інформації («Радіо тисячі пагорбів»), але найважливіша причина коренилася у перенаселенні Руанди і, відповідно, в тому, яке плем'я контролюватиме орні землі. До початку геноциду влада в державі належала тутсі. Бельгійські колоністи всіляко потурали представникам цього племені, вважаючи його більш розвиненим. Відповідно й самі тутсі були цілком впевнені у своїй зверхності і ставилися до хуту як до нижчих істот. «Хуту ж бачили в тутсі загарбників, які сотні років тому переселилися в Руанду з Ефіопії. Багатою убивцям було обіцяно землі вбитих сусідів. Кидаючи в річку тіла ворогів, хуту проводжали їх знущальними побажаннями щасливого шляху додому, в Ефіопію» [11, с. 79–80].

Таким чином, територіальність є найважливішою ознакою багатьох живих істот, включаючи людину. Сучасний адміністративно-територіальний поділ не є виключно продуктом культурного розвитку суспільства, а має також біологічні підстави і пов'язаний із процесом еволюції людини. Війна, як найбільш організована форма агресії, є загальнолюдським і позачасовим явищем, і найчастіше саме територіальні претензії стають її основним джерелом. Територія та забезпечення її захисту сьогодні знаходять своє закріплення в основних нормативно-правових актах більшості держав світу, і юридична етологія дозволяє глибше проникнути в тканину цих нормативів.

На закінчення слід зазначити, що метод аналогій, використаний в даному матеріалі, допускається в межах етології та соціобіології. Однак люди є унікальним видом живих істот, а наявність загальних ознак у людини та інших тварин – це не наслідок, а ознака певної спільності. Хоча можливо, Арістотель і не здогадувався, наскільки близько він підійшов до істини, називаючи людину політичною твариною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скуріхін С. М. Юридична етологія: до постановки проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 33–37. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/8.pdf (дата звернення: 25.08.2022).
2. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
3. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2011. 436 с.
4. Уилсон Э. О. О природе человека. Москва: Кучково поле, 2015. 352 с.
5. Сапольски Р. Биология добра и зла: Как наука объясняет наши поступки. М.: Альпина нон-фикшн, 2016. 766 с.
6. Дольник В. Р. Непослушное дитя биосферы. Беседы о поведении человека в компании птиц, зверей и детей. СПб.: ЧеРо-на-Неве, Петроглиф, 2004. 352 с.
7. Лоренц К. Агрессия, или Так называемое зло. Москва: Издательство АСТ, 2020. 416 с.
8. Докинз Р. Эгоистичный ген. Москва: Мир. Редакция литературы по биологии, 1993. 318 с.
9. Гудолл Дж. Шимпанзе в природе : поведение. М.: Мир, 1992. 670 с.
10. Де Валь, Ф. Политика у шимпанзе: Власть и секс у приматов. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. 272 с.
11. Уилсон Э. Хозяева Земли. Социальное завоевание планеты человечеством. СПб.: Питер, 2014. 352 с.